

Тарас БУРДЕНЮКкандидат економічних наук,
викладач кафедри обліку в бюджетній та соціальній сфері,
Тернопільський національний економічний університет**Володимир СВІРСЬКИЙ**викладач кафедри міжнародних фінансів,
Тернопільський національний економічний університет

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ

Розглянуто теоретичні основи функціонування фінансового механізму. Проведено аналіз основних підходів до трактування сутності та складових елементів останнього і на цій основі запропоновано власне визначення.

Ключові слова: фінанси, фінансовий механізм, структура, елементи.

Фінанси мають тісний взаємозв'язок із економічними процесами в країні. Як інструмент розподілу та перерозподілу створеного у суспільстві ВВП, фінанси впливають на виробництво, стимулюючи або, навпаки, стримуючи його зростання. Однак такий вплив не є іманентним, а здійснюється за допомогою відповідного фінансового механізму. Реалізація фінансової політики економічного зростання потребує чіткого визначення сутності, структури та характеру дії фінансового механізму. Його ефективне функціонування багато в чому залежить від того, наскільки вдало вона буде здійснена.

Теоретичні та практичні проблеми функціонування фінансового механізму розглядали у своїй роботі чимало дослідників ще за часів колишнього СРСР. Серед них заслуговують уваги праці Д. Аллахвердяна, Е. Вознесенського, Є. Балацкого, В. Земскова, Н. Кірілова, Н. Лапідуса, О. Молчанової, П. Нікопольського, С. Огородника, М. Песселя, В. Сенчагова. Серед сучасних українських вчених, які поглибили теоретичні засади питання, є роботи М. Артуся, О. Василика, А. Даниленка, О. Кириленко, В. Корнєєва, М. Крупки, А. Кузнецової, О. Ковалюка, І. Луніної, С. Львовичкіна, В. Опаріна, В. Федосова, С. Юрія.

Слід зазначити, що у доробку згаданих науковців відсутні єдині підходи до визначення як самого поняття фінансового механізму, так і його структури; поза увагою залишився розгляд фінансового механізму з позиції його впливу на процес економічного зростання в країні. Наявність цих та низки інших невирішених проблем і зумовили вибір теми дослідження та визначили його актуальність. Метою статті є поглиблення теоретичних основ фінансового механізму.

Поняття «фінансовий механізм» складається із двох частин – «механізм» і «фінанси». Термін «механізм» запозичений із природничих наук та походить від грецького слова «μηχανή», що означає знаряддя, пристрій [1, с. 538]. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови він трактується як відображення внутрішньої будови чого-небудь і характеризує сукупність станів та процесів певного

явища [2, с. 665]. Фінансовий механізм обумовлюється фінансовими відносинами у суспільстві і водночас він активно впливає на них. Характеризуючи сферу об'єктивних розподільчих та перерозподільчих процесів, фінансовий механізм є складовою загальної системи управління економікою.

Чимало дослідників радянського періоду (Д. Аллахвердян, Н. Кірілов, Н. Лапідус, М. Пессель, В. Сенчагов) та низка сучасних вітчизняних науковців (О. Ковалюк, М. Крупка, В. Опарін) вживають поняття «фінансово-кредитний механізм» [3, 4, 5]. Однак слід погодитись із провідними вітчизняними науковцями В. Федосовим, В. Опаріном та С. Львовичкіним, які зазначають: «Як би не розглядалися співвідношення між фінансами та кредитом, з позиції фінансової політики вони становлять єдине ціле» [6, с. 34-35]. Така єдність обумовлюється взаємопов'язаністю окремих складових фінансового механізму та єдиною сукупністю фінансових ресурсів. Відтак, на нашу думку, доцільно використовувати поняття не «фінансово-кредитного», а саме «фінансового» механізму, що комплексно характеризує як фінансові, так і кредитні засоби впливу на соціально-економічні процеси.

На основі аналізу підходів до трактування фінансового механізму у вітчизняній фінансовій літературі робимо висновок, що у найзагальнішому вигляді під фінансовим механізмом слід розуміти певну сукупність методів, форм, важелів та інструментів впливу на соціально-економічні процеси в країні. Загалом такої думки дотримуються О. Василик [7, с. 102], М. Грідчіна [9, с. 28], О. Кириленко [10, с. 44], В. Опарін [5, с. 18], О. Романенко [8, с. 42], С. Юрій [11, с. 39] та автори низки економічних словників [12-14]. Окремі зауваги висуває до поняття О. Ковалюк. Він пропонує розрізняти механізм управління фінансами, фінансовий механізм управління та механізм фінансового управління [4, с. 30]. Незважаючи на таке розмежування, сутнісне розуміння фінансового механізму в автора не суперечить зазначеному нами загальному підходу.

Кілька визначень фінансового механізму дає Л. Лазебник [15, с. 60-61]. Насамперед автор зазначає,

що він є механізмом управління процесом практичної реалізації функцій фінансів і принципів розбудови фінансової системи та фінансової політики, ґрунтуючись на нормах фінансового права. У широкому розумінні сутність фінансового механізму, на її думку, є сукупністю організаційно-економічних відносин, закріплених нормами фінансового права, що формуються в процесі управління фінансовою системою (організації, планування, регулювання та контролю дохідної та витратної частини бюджетів та позабюджетних фондів усіх владних рівнів, а також регулювання фінансів державних підприємств).

Такий підхід до розгляду сутності фінансового механізму містить низку недоліків. Виходячи із визначення, під фінансовою системою автор розуміє бюджети, позабюджетні фонди всіх рівнів та фінанси державних підприємств. Така характеристика фінансової системи є неповною, адже відображає лише складові однієї сфери – державних фінансів. Вона не враховує фінансів домогосподарств, фінансів суб'єктів господарювання недержавної форми власності та фінансових посередників.

Більш конкретизованим з точки зору фінансів є останнє визначення фінансового механізму Л. Лазебник, яке полягає в тому, що він є комплексом дій органів управління шляхом застосування фінансових інструментів, важелів, стимулів, санкцій, методичних засобів та техніки фінансового планування, організації, регулювання та контролю [15, с. 61].

Розглядаючи фінансовий механізм в умовах ринкових відносин М. Артус акцентує увагу на тому, що набір методів, інструментів та важелів фінансового впливу на соціально-економічні відносини у суспільстві є не простою сукупністю, а цілісною системою. Унаслідок взаємодії елементів фінансового механізму, що створюють таку систему, з'являються нові її якості, яких не можна отримати простою сукупністю окремих його елементів [16, с. 57]. Така позиція автора є слушною з огляду на необхідність забезпечення узгодженості між фіскальною та монетарною складовими фінансової політики держави.

М. Артус зазначає, що основна мета функціонування фінансового механізму на макrorівні має переважно фіскальне спрямування. На нашу думку, це є не зовсім правильним, адже в арсеналі держави, окрім фіскальних, є ще й монетарні засоби впливу на економіку. Як перші, так і другі всебічно досліджені західною наукою. Механізми та інструменти фінансового впливу держави на попит і пропозицію, споживання, заощадження, інфляцію та інвестиції з метою забезпечення індивідуального та суспільного добробуту досліджували С. Брю, Е. Долан, Р. Дорнбуш, Д. Ліндслей, К. Макконнел, Г. Менк'ю, Д. Сакс, Ф. Ларен, П. Самуельсон, Дж. Сломан, С. Фішер та інші [17-23]. Утім, варто зауважити, що у їхніх працях немає визначення фінансового механізму. Досліджуючи фінансову думку Заходу у ХХ ст. В. Андрущенко з цього приводу зазначив: «Прагматичні західні вчені не намагаються розкривати всеосяжні, абстрактні, релятивістські сутності ... вони зосереджуються на дослідженні конкретних явищ ... прагматична мотивація не шкодить науці, оскільки пошуки «сутності» фінансів лише відволікають від актуальної наукової роботи...» [24, с. 14]. Із такими міркуваннями можна

погодитись лише частково. Забезпечення сталих темпів економічного зростання можливе лише за умови формування, оптимального розподілу та раціонального використання фінансових ресурсів, тобто наявності у країні дієвого фінансового механізму. Чітке визначення його структури, на нашу думку, є запорукою його ефективного функціонування.

Щодо внутрішньої будови фінансового механізму, то тут відсутній консенсус у поглядах вчених-фінансистів. Чільне місце у структурі фінансового механізму у радянській фінансовій науці (підхід В. Сенчагова), поряд з фінансовими важелями та організаційно-правовим забезпеченням, посідало фінансове планування. Таке домінування однієї складової фінансового механізму було закономірним, адже він був реальним відображенням тодішньої планової адміністративно-командної системи управління народним господарством СРСР. Критичне переосмислення такого підходу спробував здійснити С. Львовичкін [25, с. 78-109].

Він виділяє два аспекти розуміння сутності фінансового механізму. Перший полягає у тому, що під фінансовим механізмом розуміється механізм функціонування самих фінансів, матеріальним втіленням яких є рух фінансових ресурсів. Такий підхід характеризує внутрішню організацію функціонування фінансів та, на думку С. Львовичкіна, може бути відображений у понятті «організація фінансів». Другий підхід характеризує зовнішню дію фінансового механізму, що полягає у сукупності методів форм, інструментів, прийомів та важелів впливу на соціально-економічний розвиток.

Саме виходячи із другого підходу, С. Львовичкін вважає, що структура фінансового механізму, розроблена В. Сенчаговим, не показувала суті цього впливу, адже як організаційно-правове забезпечення фінансово-кредитної системи, так і фінансове планування належать лише до забезпечення такого впливу. Ці міркування підтримує і М. Крупка [3, с. 58]. Як і С. Львовичкін, з позиції впливу на соціально економічний розвиток у фінансовому механізмі, він виділяє дві підсистеми: фінансово-кредитне забезпечення та фінансово-кредитне регулювання. Однак загальна позиція М. Крупки щодо компонентів фінансово-кредитного механізму інноваційного розвитку є дещо іншою. Тут автор розглядає фінансово-кредитні методи, форми і важелі разом із системами правового, нормативного та інформаційного забезпечення [3, с. 59-61].

На нашу думку, повністю відкидати як організаційно-правове забезпечення, так і систему фінансового планування при розгляді фінансового механізму недоцільно. Його дієздатність можлива за умови створення та ефективного функціонування відповідної нормативно-правової бази. Від того, наскільки вона буде враховувати об'єктивні економічні закони та закономірності розвитку суспільства і держави, її фінансові можливості та інші фактори, залежатимуть темпи соціально-економічного розвитку.

Фінансове планування є також важливою складовою фінансового механізму. Його як частину фінансового механізму виділяє низка українських науковців, зокрема О. Василик [7, с. 106], М. Грідчина [9, с. 29], В. Базилевич [26, с. 19], В. Загорський [27, с. 51], О. Кириленко [10, с. 45],

І. Петровська [28, с. 29], В. Оспішев [29, с. 57], О. Романенко [8, с. 42] та С. Юрій [11, с. 40]. В умовах утвердження ринкових відносин в Україні перед фінансовим плануванням постають нові завдання як на макро-, так і на мікрорівні. За допомогою фінансового планування та прогнозування держава визначає свої фінансові можливості. Вони є невід'ємною і важливою частиною підготовки та виконання загальнодержавних програм економічного та соціального розвитку. Щодо мікрорівня, то запорукою безперерйного фінансового забезпечення процесу виробництва, повного та своєчасного розрахунку із бюджетом та державними цільовими фондами, контрагентами, кредиторами і працівниками є, насамперед, ефективно функціонуюча система фінансового планування.

С. Львовчик при розгляді складових фінансового механізму акцентує увагу на тому, що в основі забезпечення його дії є взаємодія фінансових інструментів та фінансових індикаторів [25, с. 96]. На його думку, фінансові індикатори мають засвідчувати певні фінансові процеси і є основою вибору адекватних фінансових інструментів. Окрім цього, вони також відображають результативність їх застосування. Така позиція автора є доволі аргументованою. Однак, на нашу думку, згадані вище процеси можливі лише при визначенні прогнозних і планових величин фінансових індикаторів, моніторингу їх виконання, оперативного реагування на їх відхилення із використанням відповідних фінансових інструментів, ефективної системи контролю тощо – тобто за умов наявності відповідної управлінської складової із необхідними системами її забезпечення. З цього приводу слушною є думка О. Василика, який зауважує, що фінансовий механізм хоч і є об'єктивним явищем, проте його функціонування значною мірою залежить від того, як владні структури зуміють його використати для досягнення поставлених цілей [6, с. 109]. Окрім цього автор наголошує на необхідності чіткої взаємодії всіх його складових.

Визначення сутності та структури фінансового механізму потребує чіткого розмежування між такими поняттями, як фінансовий інструмент, метод, форма та важіль. Вони не є синонімами ані з точки зору семантики, ані з позиції дослідження фінансів. Теоретичну плутанину взаємозв'язку та співвідношення цих понять як основних елементів фінансового механізму підкреслювали та намагалися розв'язати у своїх дослідженнях О. Ковалюк, М. Крупка та С. Львовчик [3, 4, 25]. Попри це, у вітчизняній фінансовій літературі і досі відсутній консенсус щодо співвідношення згаданих понять, тому вважаємо за необхідне провести їх розмежування.

Фінансові методи є виявами дії фінансового механізму. До них ми відносимо фінансове планування і прогнозування, фінансове забезпечення, фінансове регулювання та фінансовий контроль. Слід зазначити, що фінансове забезпечення та фінансове регулювання є методами прямої дії, решта – методами забезпечення такої дії. При цьому варто погодитись із О. Василюком, що таке розмежування функцій (так називає методи фінансового механізму О. Василик) є доволі абстрактним, оскільки фінансове забезпечення може виконувати функції фінансового регулювання і навпаки [6, с. 102]. Наприклад, такий інструмент фінансового механізму як податок може бути як

складовою фінансового забезпечення (фіскальна функція податків), так і виконувати регулюючу функцію.

Фінансові методи конкретизуються у формах їх вияву. Так формами фінансового забезпечення є самофінансування, кредитування, безповоротне фінансування (бюджетне), страхування.

Дія фінансових методів виявляється у фінансових інструментах. До них входять податки, збори, внески, амортизаційні відрахування, видатки, субсидії тощо. У структурі фінансового механізму виділяють також фінансові важелі. Вони приводять у дію фінансові інструменти та поділяються на стимули і санкції.

Отже, проаналізувавши різні підходи до визначення суті та структури фінансового механізму, можемо констатувати, що це поняття є доволі складним, що відображається у розмаїтті підходів до його трактування. На основі проведеного аналізу можна запропонувати таке визначення фінансового механізму: фінансовий механізм – це цілісна сукупність методів, форм, інструментів та важелів впливу на процеси формування, розподілу та використання фінансових ресурсів з метою забезпечення сталих темпів економічного зростання. Ефективне функціонування такого механізму можливе лише за умов наявності дієвої системи управління із відповідним організаційним, інформаційним і нормативно-правовим забезпеченням. Під цілісною сукупністю методів, форм, інструментів та важелів ми розуміємо їх узгоджену дію. Схематично такий фінансовий механізм зображено на рис. 1.

Запропоноване нами визначення фінансового механізму відображає як його кількісний (фінансові ресурси, що формуються, розподіляються та використовуються), так і якісний бік (цілісну сукупність методів, форм, інструментів та важелів). Водночас, воно позбавлене загальноновживаного, утім дещо незрозумілого у змістовому плані, акцентування на його впливі на соціально-економічні процеси, адже функціонування фінансового механізму може як прискорювати, так і сповільнювати їх. Відтак нами було чітко сформульовано основну мету функціонування фінансового механізму – забезпечення сталих темпів економічного зростання.

Реалізація цієї мети можлива лише за умови ефективного функціонування фінансового механізму в країні. Така ефективність значною мірою залежатиме від злагодженої взаємодії і якнайповнішого використання арсеналу фінансових інструментів, важелів та методів впливу не лише для оптимального розподілу та перерозподілу наявних фінансових ресурсів, забезпечення їх ефективного використання, а й для максимальної мобілізації потенційних резервів, тобто формування та реалізації фінансового потенціалу економічного зростання.

Список літератури

1. *Словник іноземних слів / За ред. акад. О. С. Мельничука. – Видання 2-е, випр. і допов. – К. : 1985. – 968 с.*
2. *Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Перун, 2005. – 1728 с.*
3. *Крупка М. І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України : [монографія] / М. І. Крупка. – Л. : Видавничий центр Львівського національного ун-ту ім. Івана Франка, 2001. – 607 с.*
4. *Ковалюк О. М. Фінансовий механізм організації економіки України (проблеми теорії і практики) : [монографія] /*

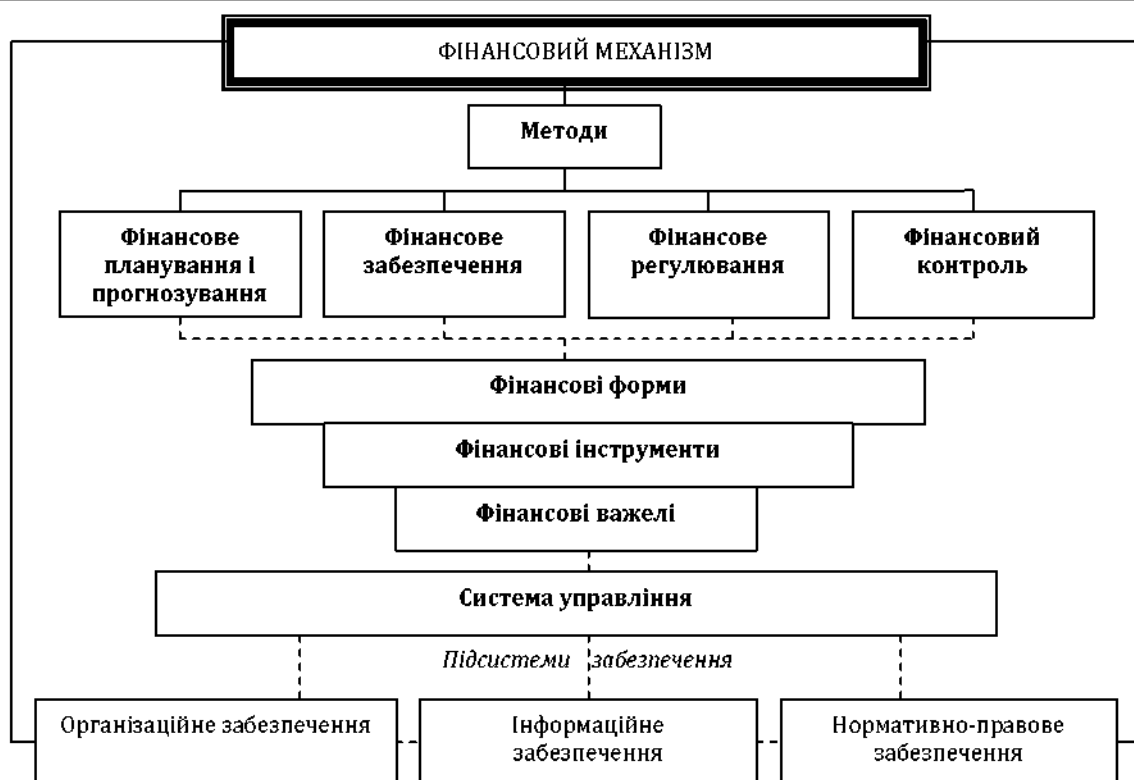

Рис. 1. Структура фінансового механізму

- О. М. Ковалюк. – Л. : Видавничий центр Львівського національного ун-ту ім. Івана Франка, 2002. – 396 с.
5. Опарін В. М. Фінанси (загальна теорія) : [текст] / В. М. Опарін – К. : КНЕУ, 1999. – 164 с.
6. Федосов В. Фінансова реструктуризація в Україні : проблеми і напрями : [монографія] / [В. М. Федосов, В. М. Опарін, С. В. Львовичкін] ; наук. ред. В. Федосов. – К. : КНЕУ, 2002. – 387 с.
7. Василик О. Д. Теорія фінансів : [Підручник] / О. Д. Василик. – Київ : НІОС, 2003. – 416 с.
8. Романенко О. Р. Фінанси : [Підручник] / О. Р. Романенко – Вид. 3-тє стереот. – Київ : ЦУЛ, 2006. – 312 с.
9. Фінанси (теоретичні основи) : [Підручник] / Під кер. М. В. Грідчиної, В. Б. Захожася. – Київ : МАУП, 2002. – 280 с.
10. Кириленко О. П. Фінанси (Теорія та вітчизняна практика) : Навч. посібник. – Тернопіль : Економічна думка, 2000. – 243 с.
11. Фінанси : вишкіл студії. Навчальний посібник / За ред. д. е. н., проф. С. І. Юрія. – Тернопіль : Карт-бланш, 2002. – 357 с.
12. Загородній А. Г. Фінансово-економічний словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк. – Львів : "Львівська політехніка", 2005. – 714 с.
13. Кураков Л. П. Большой толковый словарь экономических и юридических терминов / Л. П. Кураков, Кураков В. П. – Москва : Вуз и школа, 2001. – 720 с.
14. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь [Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева] – Москва : Инфра-М, 1996. – 499 с.
15. Лазебник Л. Щодо теорії фінансової політики: дослідження в координатах організаційно-економічних відносин / Л. Лазебник // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 9 (63). – С. 51-64.
16. Артус М. М. Фінансовий механізм в умовах ринкової економіки / М. М. Артус // Фінанси України. – 2005. – № 5. – С. 54-59.
17. Долан Эдвин Дж. Макроэкономика / Эдвин Дж. Долан, Джеймс Е. Линдсей; Б. С. Лисович (ред.), В. Лукашевич (пер.). – СПб. : Литера плюс, 1996. – 408 с.
18. Дорнбуш Р. Макроэкономика / Р. Дорнбуш, С. Фішер; Пер. з англ. В. Мусієнка, В. Овсієнка. – К.: Основи, 1996 – 814 с.
19. Макконнелл К. Р. Экономика : принципы, проблемы и политика / К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю. – Москва : Инфра-М, 2002. – 972 с.
20. Мэнкью Н.Г. Макроэкономика / Н.Г. Мэнкью; Под ред. Емцова Р. Г., Албеговой И. М., Леоновой Т. Г. – Москва : Изд-во МГУ, 1994. – 736 с.
21. Сакс Джеффри Д. Макроэкономика. Глобальный подход / Д. Сакс, Б. Ларрен; О. В. Буклемишев (пер.). – М.: Дело, 1996. – 847 с.
22. Самуельсон П. Экономика : підручник / П. Самуельсон. – Львів. Світ, 1993. – 496 с.
23. Сломан Дж. Экономика. 5-е изд. / Дж. Сломан ; Пер. с англ. под ред. С. В. Лукина. – СПб. : Питер, 2005. – 832 с.
24. Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті : теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів : [монографія] / В. Л. Андрущенко. – Л. : Каменяр, 2000. – 304 с.
25. Львовичкін С. В. Макрофінансова стабілізація в Україні у контексті економічного зростання : [монографія] / С. В. Львовичкін. – К. : Науково-видавничий центр "Наша культура і наука", 2003. – 431 с.
26. Державні фінанси : навч. посібник / За ред. В. Д. Базилевича. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : Атіка, 2004. – 368 с.
27. Загорський В. С. Фінанси : підручник / [В. С. Загорський, О. Д. Вовчак, І. Г. Благуно, І. Р. Чуй]. – Вид. 2-ге стереот. – Київ : "Знання", 2006. – 247 с.
28. Петровська І. О. Фінанси (з елементами статистики фінансів). Навчальний посібник / І. О. Петровська, Д. В. Клиновий. – Київ : ЦУЛ, 2002. – 300 с.
29. Фінанси : Навчальний посібник / За ред. В. І. Оспіщева. – Київ : "Знання", 2006. – 415 с.

РЕЗЮМЕ

Бурденюк Тарас, Свирский Владимир

Теоретические основы финансового механизма

Рассмотрены теоретические основы функционирования финансового механизма. Проведен анализ основных подходов к трактовке сущности и составляющих элементов финансового механизма и на этой основе предложена их авторское определение.

RESUME

Burdenyuk Taras, Svirs'kyl Volodymyr

Theoretical aspects of financial mechanism

The article deals with problems of the theoretical aspects of financial mechanism and its structure. The main approaches to the interpretation of the essence and the structure of the definition «financial mechanism» are critically analyzed. On this basis the author's definition of financial mechanism and its structure are offered.

Стаття надійшла до редакції 18.04.2012 р.